

ศิริมา ทองสว่าง

สังคมและวัฒนธรรม ปรีทัศน์ประเด็นร่วมสมัย

สังคมและวัฒนธรรม

ปรีทัศน์ประเด็นร่วมสมัย

สังคมและวัฒนธรรม ปริทัศน์ประเด็นร่วมสมัย

ศิริมา ทองสว่าง

ศิริมา ทองสว่าง

สังคมและวัฒนธรรม : ปรัชญาประเด็นร่วมสมัย / ศิริมา ทองสว่าง

1. สังคมวิทยา. 2. วัฒนธรรม. 3. วิวัฒนาการของสังคม.
3. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม.

301

ISBN (e-book) 978-974-03-4407-0

สพจ. 2706

assคุณค่าวิชาการ สู่สังคม
Knowledge to All
www.cupress.chula.ac.th

สิทธิในการผลิตและพิมพ์หนังสือเล่มนี้เป็นของสำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแต่ผู้เดียว
การผลิตและการลอกเลียนหนังสือเล่มนี้ไม่ว่ารูปแบบใดทั้งสิ้น
ต้องได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากสำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จัดทำโดย สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2568

www.cupress.chula.ac.th [CUB6711-003K]

โทร. 0-2218-3562-3

บรรณาธิการอำนวยการ : รองศาสตราจารย์ ดร.วิมลวรรณ พิมพ์พันธุ์

กองบรรณาธิการฝ่ายวิชาการ : ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนถ บุนนาค

ศาสตราจารย์ ดร.ปราโมทย์ เดชะอำไพ

ศาสตราจารย์ นายแพทย์วิชฌน์ พันธุ์เจริญ

รองศาสตราจารย์ ดร.พิมพ์พันธุ์ เดชะคุปต์

ผู้ประสานงาน : วาสนา ชำเซ็น พิสูจน์อักษร : ทิพวรรณ โทละสุด

ออกแบบปกและรูปเล่ม : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สั่งซื้อได้ที่

ศูนย์หนังสือแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330

<http://www.chulabook.com>

โทร. 08-6323-3703-4

customer@cubook.chula.ac.th, info@cubook.chula.ac.th

Apps: CU-eBook Store

คำนำ

หนังสือ “สังคมและวัฒนธรรม : ปรัชญาประเด็นร่วมสมัย” นำเสนอความรู้เกี่ยวกับแง่มุมที่หลากหลายของมนุษย์ การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน และความเชื่อมโยงทางสังคมและวัฒนธรรม หนังสือเล่มนี้ได้รวบรวมและวิเคราะห์ความเป็นมาของการศึกษาสังคมและวัฒนธรรม แนวคิด ทฤษฎีทางสังคมและวัฒนธรรม ทบทวนมุมมองและประเด็นร่วมสมัยต่าง ๆ ตลอดจนวิเคราะห์สถานการณ์เฉพาะทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย เพื่อนำเสนอความรู้และข้อพิจารณาทางสังคมในบริบทปัจจุบัน

หนังสือนี้เหมาะสำหรับบุคคลทั่วไป บุคคลที่ต้องการเริ่มต้นศึกษาสังคมและวัฒนธรรม และผู้ที่ต้องการหาประเด็นที่กำลังเป็นที่ศึกษา ค้นคว้าหัวข้อที่ได้รับการวิพากษ์ในวงวิชาการและสังคม ตลอดจนผู้สนใจวาระการพัฒนาต่าง ๆ อันเป็นพื้นฐานความรู้ที่มีประเด็นหลากหลาย หนังสือเล่มนี้นำเสนอในรูปแบบที่กระชับและไม่ซับซ้อน เพื่อให้เกิดความเข้าใจในทางทฤษฎีและการปฏิบัติเพื่อพัฒนาต่อยอดการศึกษาวิเคราะห์ให้ละเอียดยิ่งขึ้นและเป็นพื้นฐานในการศึกษาสาขาอื่น ๆ ได้

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในปัจจุบันทำให้เกิดปรากฏการณ์ใหม่ ๆ นำไปสู่ข้อถกเถียงและการหาคำตอบเพื่อความเข้าใจที่ถ่องแท้ จึงหวังว่า หนังสือ “สังคมและวัฒนธรรม : ปรัชญาประเด็นร่วมสมัย” นี้ จะเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความกระจ่างและนำเสนอความรู้เกี่ยวกับประเด็นร่วมสมัยที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อ่าน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ศิริมา ทองสว่าง
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
กันยายน 2567

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก
บทที่ 1 สังคม	1
ศาสตร์ในการศึกษาสังคม : สังคมวิทยา	4
ทฤษฎีและนักคิดทางสังคมวิทยาที่สำคัญ	6
เนื้อหาสำคัญของสังคมวิทยาในปัจจุบัน	22
ประโยชน์ของสังคมวิทยา	28
สังคมคืออะไร : หลากหลายความหมายของสังคม	29
วิวัฒนาการของสังคม	33
การจัดระเบียบสังคม	36
บรรทัดฐาน	37
สถานภาพและบทบาท	39
บรรณานุกรม	46
 บทที่ 2 วัฒนธรรม	 51
วัฒนธรรมคืออะไร : พลวัตความหมายวัฒนธรรม	52
ลักษณะของวัฒนธรรม	61
องค์ประกอบของวัฒนธรรม	70
ประเภทของวัฒนธรรม	70
หน้าที่ของวัฒนธรรม	79
ระดับของวัฒนธรรม	86
ความท้าทายจากอิทธิพลวัฒนธรรม	88
บรรณานุกรม	96
 บทที่ 3 สังคมและวัฒนธรรม	 103
ความเชื่อมโยงระหว่างสังคมกับวัฒนธรรม	103
ความเชื่อมโยงระดับโครงสร้างสังคม	103
ความเชื่อมโยงระดับหน่วยย่อย	105
ความเชื่อมโยงด้านการทำหน้าที่	106
ความเชื่อมโยงด้านวิธีการศึกษาสังคมศาสตร์	107

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
การขัดเกลาทางสังคม	108
กระบวนการขัดเกลาทางสังคม	110
หน่วยการขัดเกลาทางสังคม	112
การปลูกฝัง	116
สถาบันสังคม	118
สถาบันครอบครัว	119
สถาบันศาสนา	122
สถาบันการศึกษา	124
สถาบันเศรษฐกิจ	126
สถาบันการปกครอง	127
กลุ่มสังคม	128
การจัดช่วงชั้นทางสังคม	130
บรรณานุกรม	136
บทที่ 4 พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมไทย	141
ความหมายการพัฒนา	141
การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม	144
ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง	145
พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมไทย : การวิเคราะห์ผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ	146
สาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509)	147
สาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510-2514)	149
สาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519)	151
สาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524)	155
สาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529)	158
สาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534)	162
สาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539)	164
สาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544)	166

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
สาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549)	168
สาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554)	171
สาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559)	174
สาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564)	176
สาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566-2570)	178
ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในรอบแผนพัฒนาต่าง ๆ	181
การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมระหว่างปี 2504-2534	181
การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมระหว่างปี 2535-ปัจจุบัน	183
ทิศทางและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย	185
บรรณานุกรม	190
บทที่ 5 ผลพวงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม	193
พฤติกรรมเบี่ยงเบน	195
มุมมองการอธิบายความเบี่ยงเบน	196
สาเหตุและลักษณะความเบี่ยงเบน	198
พฤติกรรมรวมหมู่	200
ลักษณะทั่วไปของพฤติกรรมรวมหมู่	201
ประเภทของพฤติกรรมรวมหมู่	202
ปัญหาสังคม	206
องค์ประกอบปัญหาสังคม	206
ประเภทปัญหาสังคม	207
การบ่งชี้ปัญหาสังคม	208
ปัญหาสังคมในประเทศไทย	209
ประเด็นการพัฒนาในสังคมไทย	211
ความเหลื่อมล้ำ	212
การย้ายถิ่น	214
ความเป็นเมือง	219
ความหลากหลายและการแสดงออกทางการเมือง	221
บรรณานุกรม	226

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 6 เป้าหมายการพัฒนาของประเทศไทยในสังคมร่วมสมัย	231
สังคมไทยกับกับดักรายได้ปานกลาง	233
การพัฒนาที่ยั่งยืน	239
สังคมสูงวัย	242
ดิจิทัล	247
วัฒนธรรมไทยกับการพัฒนา	251
การส่งเสริมการท่องเที่ยว	253
อำนาจละมุนกับทรัพยากรทางวัฒนธรรม	255
ข้อพิจารณาทางสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัยเพื่ออยู่ร่วมกันภายใต้	
ความหลากหลายอย่างเข้าใจ	258
บรรณานุกรม	264
ดัชนีคำค้น	269
ประวัติผู้เขียน	273

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1 ปรัชญาทางสังคมศาสตร์	24
ภาพที่ 2 แก่นมที่หลากหลายของความหมายสังคม	31
ภาพที่ 3 ลักษณะของวัฒนธรรม	63
ภาพที่ 4 หน้าที่วัฒนธรรม	81
ภาพที่ 5 ความเชื่อมโยงระหว่างสังคมและวัฒนธรรม	106
ภาพที่ 6 กระบวนการขัดเกลาทางสังคม	116
ภาพที่ 7 ความหมายการพัฒนา	143
ภาพที่ 8 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ	161
ภาพที่ 9 พฤติกรรมรวมหมู่	203
ภาพที่ 10 การย้ายถิ่นในสังคมไทย	217
ภาพที่ 11 กบฏกรายได้ปานกลาง	234
ภาพที่ 12 ผลกระทบจากการส่งเสริมการมีงานทำสำหรับผู้สูงอายุ	246

สังคม

การศึกษาสังคมเป็นพื้นฐานของการใช้ชีวิตโดยที่บุคคลอาจไม่ตระหนักหรือรู้ตัว การที่บุคคลสนใจสิ่งรอบตัว ความเกี่ยวข้องกับตัวเองกับบุคคลอื่น เช่น ครอบครัว กลุ่มเพื่อน ลูกค้า เพื่อนร่วมงาน รวมถึงสถาบันทางสังคม ตลอดจนสิ่งที่อยู่ในระบบนิเวศ ล้วนเป็นรูปแบบการศึกษาสังคมและความสัมพันธ์กับหน่วยต่าง ๆ ทางสังคม ตั้งแต่หน่วยขนาดเล็กไปจนถึงขนาดใหญ่ การดำเนินชีวิตของบุคคลอาศัยการเรียนรู้ปรับตัว และปฏิบัติตามกฎและระเบียบของสังคมทั้งสิ้น การดำเนินชีวิตและค่อย ๆ เรียนรู้ตำแหน่งแห่งที่และความเชื่อมโยงกับสังคมเป็นการศึกษาสังคมโดยปริยายโดยที่หลายคนไม่รู้สึกรู้ส เพราะมนุษย์และสังคมไม่อาจแยกออกจากกัน การศึกษาสังคมอย่างเป็นทางการประกอบไปด้วยหลายศาสตร์ เช่น รัฐศาสตร์ เน้นความเชื่อมโยงระหว่างสังคมกับรัฐ เศรษฐศาสตร์ เน้นความเชื่อมโยงระหว่างสังคมและระบบเศรษฐกิจ นิติศาสตร์ เน้นความเชื่อมโยงระหว่างสังคมและบรรทัดฐานทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านกฎหมาย ศาสตร์ที่ศึกษาแง่มุมและเชื่อมโยงกับสถาบันต่าง ๆ ของสังคมเหล่านี้อยู่ภายใต้ร่มใหญ่ของสังคมศาสตร์ คำว่า “สังคมศาสตร์” ในที่นี้แปลจากภาษาอังกฤษว่า Social Science เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการศึกษาสังคม

การบรรยายรายวิชาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสังคมศาสตร์ให้กับผู้เรียนที่อยู่ทั้งในระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก ในฐานะผู้บรรยายมักจะเกริ่นถึงสังคมศาสตร์ และคำแปลภาษาอังกฤษซึ่งในที่นี้คือ Social Science และได้ชวนให้ผู้เข้าฟังบรรยายคิดและตอบคำถามคือ “หากเราแปล Social Science ทีละคำ แบบแปลตรงตัว ‘Social Science’ แปลว่าอะไร” มากกว่าครึ่งของชั้นเรียนทั้ง 3 ระดับมักตอบทันทีว่า “สังคมศาสตร์” เมื่อเป็นเช่นนั้นในชั้นเรียนอื่น ๆ พอถามคำถามดังกล่าวไป ได้ย้าเพิ่มว่า “ค่อย ๆ คิด ลองแปลแบบตรงตัว” ผลไม่ต่างกันนัก แต่เริ่มมีผู้เรียนบางคนพิมพ์แต่ไม่กล้าตอบ ผู้บรรยายพยายามอ่านริมฝีปากและพบว่าบางคนเริ่มตอบอย่างอื่นนอกจากสังคมศาสตร์ แต่มักจะไม่พูดออกมาแบบเต็มเสียงด้วยความเขินอาย หากแปลแบบตรงตัวเทียบเคียงกับการแปลคำศัพท์ที่ได้บัญญัติไว้และใช้กันทั่วไป Social Science ควรที่จะต้องแปลว่า “วิทยาศาสตร์สังคม” แต่มีหลายคนตอบทันทีว่า

สังคมศาสตร์ การที่ตอบว่าสังคมศาสตร์น่าจะเพราะจีน ไม่ใช่เพราะว่าแปลคำว่า Social หรือคำว่า Science ไม่ได้ เพราะส่วนใหญ่อยู่ในระดับบัณฑิตศึกษาแล้ว ความเคยชินที่มีต่อคำว่า “สังคมศาสตร์” มาจากการส่งต่อความรู้ตั้งแต่การศึกษาในช่วงปฐมวัย ที่ผู้เรียนได้รับการถ่ายทอดว่าเป็นวิชาสังคมศาสตร์ หรือการเรียนในหมวดการเรียนรู้ทางสังคมศาสตร์ และไม่ได้ปรากฏคำอธิบายมากนักว่าเหตุใดจึงไม่แปลว่า วิทยาศาสตร์สังคม การคุ้นชินกับภาษาและการส่งต่อความรู้จากรุ่นสู่รุ่น แม้ว่าอยู่ในวงวิชาการที่ควรจะมีการวิเคราะห์และวิพากษ์อย่างต่อเนื่อง แต่ก็ไม่อาจหนีไปกว่าความคุ้นเคยในการปลูกฝังและหล่อหลอมแสดงถึงอิทธิพลของสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อการถ่ายทอดความรู้ คำแปลในภาษาอังกฤษที่ว่า Social Science ย่อมแสดงถึงความสัมพันธ์และการเป็นส่วนหนึ่งของวิทยาศาสตร์ แต่การเลือกแปลและใช้คำว่า “สังคมศาสตร์” แทนที่ ‘วิทยาศาสตร์สังคม’ ได้สะท้อนถึงจุดเน้นของแง่มุมทางสังคมเช่นกัน

การอธิบายความเชื่อมโยงระหว่างวิทยาศาสตร์และสังคม และเป็นศาสตร์ที่เรียกว่า “สังคมศาสตร์” สามารถอธิบายได้โดยใช้ทฤษฎีญาณวิทยา (Epistemology) เป็นทฤษฎีความรู้ กล่าวคือ การได้มาซึ่งความรู้ หรือแหล่งความรู้ ญาณวิทยาได้แบ่งความรู้และการได้มาซึ่งความรู้ออกเป็น 2 ประเภทหลัก คือ ปฏิกฐานนิยม (Positivism) และตีความนิยมหรือนัยนิยม (Interpretivism) ทั้งสองประเภทยนี้เสมือนเป็นแนวคิดและแนวทางในการหาความหมายที่มีลักษณะคู่ขนานกัน ปฏิกฐานนิยม เป็นแนวทางของการใช้วิทยาศาสตร์และหลักฐานเชิงประจักษ์ในการสร้างกฎหรือพัฒนาทฤษฎีเพื่อใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมและการสถาปนาว่า สิ่งที่ค้นคว้า ศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบตามหลักการทางวิทยาศาสตร์คือ ความจริงและความรู้ แนวคิดนี้มักใช้อิงกับหลักการจำพวกปรากฏการณ์วิทยาและการใช้หลักนิรนัย (Bryman, 2004) ส่งผลให้มักใช้วิธีวิจัยในแบบสถิติและการทดสอบสมมติฐาน (Denscombe, 2007) ในทางตรงกันข้าม ตีความนิยม หรือนัยนิยม มีมุมมองต่อการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม ศึกษามนุษย์ และการกระทำที่มีความหมายต่าง ๆ ของมนุษย์ด้วยการเข้าไปเรียนรู้การกระทำและตีความหมาย ทั้งการกระทำและมุมมองที่อยู่เบื้องหลัง ตลอดจนค่านิยมและความเชื่อที่แฝงอยู่ (Silverman, 2006) และตามหลักการในฝั่งนัยนิยมการทำความเข้าใจสังคมต้องศึกษาโดยเชื่อมโยงกับกระบวนการทางประวัติศาสตร์เพื่อเข้าใจผลของปรากฏการณ์ทางสังคมในปัจจุบัน (Halfpenny, 2001) มักใช้การวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อศึกษามุมมองของบุคคลโดยผู้เข้าไปศึกษาทำหน้าที่ตีความและให้ความหมาย

แนวคิดปรัชญาทางสังคมศาสตร์ที่ได้ยกหลักการที่สำคัญอย่างหนึ่ง อันเป็นหัวข้อสำคัญในการเชื่อมโยงคำอธิบายเรื่องการดำรงอยู่ของความรู้และวิธีวิทยาในการหาความรู้ กล่าวคือ ญาณวิทยา แนวคิดญาณวิทยานี้สามารถสร้างความกระจ่างได้ว่าเพราะเหตุใดศาสตร์ที่ศึกษาสังคมจึงมีคำศัพท์ในภาษาอังกฤษว่า Social Science หรือในภาษาไทยว่า สังคมศาสตร์ หรือวิทยาศาสตร์สังคม นั้นเพราะการมีความเห็นที่แตกต่างกันในเรื่องทฤษฎีความรู้โดยแบ่งเป็น 2 ฝ่าย ฝ่ายแรกที่เชื่อว่าแหล่งของความรู้มีอยู่ในโลกอยู่แล้ว ผู้ศึกษาต้องค้นคว้าหาให้พบ แนวทางการหาความรู้ต้องเป็นแบบวิธีการศึกษาาสตร์ ซึ่งต้องปราศจากอคติ และฝ่ายที่สองที่มีทัศนะว่าขอบเขตและแหล่งของความรู้ต้องตีความหมายจึงจะเข้าใจ

การทำความเข้าใจมุมมอง ทศนคติ ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าเป็นความรู้และความจริงอย่างหนึ่งของสังคม ดังนั้นการปราศจากอคติย่อมเป็นไปได้ทั้งตัวผู้ศึกษาและผู้ที่เราเข้าไปมีส่วนในการศึกษา ดังที่ Paul Fayerabend (2003) ได้กล่าวไว้อย่างน่าสนใจในงานเรื่อง Against method ว่า

“A well-trained rationalist will obey the mental image of his master, he will conform to the standards of argumentation he has learned, he will adhere to these standards no matter how great the confusion in which he finds himself...”

ข้อความนี้สามารถวิเคราะห์ได้ว่า แม้จะเป็นคนที่มีเหตุมีผล หรือเทียบเคียงกับคนที่เป็ นักวิทยาศาสตร์ก็มักยึดติดหรือยอมรับกับสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดหรือส่งผ่านความรู้มาจากคนที่เป็ผู้สอน แม้จะรู้สึกถึงความสับสนและไม่แน่ใจก็ตาม ข้อความนี้ชวนให้นึกถึงเรื่องที่ถามผู้เข้าฟังบรรยายว่า Social Science หากแปลตรงตัวแปลว่าอะไรนั่นเอง แม้จะรู้ศัพท์แต่ก็คล้อยตามตามสิ่งที่ได้รับการสอนมา โดยไม่เอะใจนัก

ด้วยมีแนวความคิดที่เป็นสองแขนงหลักในการอธิบายความจริง ความรู้และปรากฏการณ์ของสังคม ญาณวิทยาจึงเป็นทฤษฎีที่เป็นจุดเด่นของสังคมศาสตร์ และสาขาต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้สาขาสังคมศาสตร์นี้ให้ แตกต่างจากศาสตร์อื่น เช่น วิทยาศาสตร์ ศิลปกรรมศาสตร์ สุนทรียศาสตร์ เมื่อไม่อาจปฏิเสธได้ว่าการหาความรู้และความจริงต้องใช้หลักการทางวิทยาศาสตร์ การสร้างกฎโดยสามารถเป็นตัวแทนกลุ่มได้ตลอดจนการศึกษาที่เชื่อว่าต้องปราศจากอคติ สังคมศาสตร์จึงมีแง่มุมของการอธิบายความรู้ การดำรงอยู่ของความรู้ และวิธีการหาความรู้แบบวิทยาศาสตร์ อีกทางหนึ่งสังคมศาสตร์เป็นศาสตร์ที่ยอมรับในเรื่อง การทำความเข้าใจมนุษย์ผ่านมุมมองที่มีความหมายของมนุษย์ จึงไม่จำกัดตัวเองอยู่ที่วิทยาศาสตร์อย่างเดียว ในการทำความเข้าใจการกระทำที่ซับซ้อนที่แตกต่างกันไปตามแต่สังคมและวัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้ สังคมศาสตร์จึงพ่วงคำว่า วิทยาศาสตร์ เข้ามาเป็นศัพท์คำว่า Social Science หากดูจากการแปลแล้ว เน้นที่วิทยาศาสตร์เป็นคำหลัก เนื่องจากในยุคที่เริ่มมีศาสตร์การศึกษาสังคม ผู้คนให้ความสำคัญ ในความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ และขจัดความรู้ในเรื่องเหนือธรรมชาติและพิศุจน์ไม่ได้ เมื่อมาแปล เข้าสู่ภาษาไทย มีการแปลที่สามารถพิจารณาได้ว่า อาจแปลขึ้นเพื่อสื่อให้เห็นความแตกต่างและให้เห็น อีกด้านของศาสตร์ที่คู่ไปกับเรื่องวิทยาศาสตร์ นั่นคือเรื่องการตีความและการสร้างความหมายเพื่อเข้าใจ ปรากฏการณ์สังคม ด้วยเหตุนี้จึงใช้ชื่อว่า “สังคมศาสตร์” อย่างไรก็ตาม หากศึกษาสาขานี้และแปลตรงตัว จะสามารถสืบค้นร่องรอยของพัฒนาการสร้างความรู้และการทำความเข้าใจความรู้และปรากฏการณ์ ทางสังคม

สังคมศาสตร์ คือ ศาสตร์แห่งการศึกษาผู้คนทั้งในระดับปัจเจกชน กลุ่มทางสังคม ชุมชน สังคม พฤติกรรมมนุษย์ การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของมนุษย์ สถาบันทางสังคม เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ

สาขาวิชาที่อยู่ภายใต้สังคมศาสตร์มีมากมาย เช่น ประชากรศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ โบราณคดี ภาษาศาสตร์ นิติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ครุศาสตร์ จิตวิทยา มานุษยวิทยา และสังคมวิทยา สาขาวิชาที่ยกตัวอย่างมานี้มีประเด็นหลักหรือสถาบันทางสังคมหลักที่ศึกษาโดยมีความสัมพันธ์กับสังคมหรือสถาบันหลักของสังคมทั้งสิ้น ประชากรศาสตร์ เน้นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับคน เช่น การเกิด การตาย การย้ายถิ่น โดยพิจารณาโครงสร้างประชากรและปัจจัยต่าง ๆ ของแต่ละสังคมที่เกิดปรากฏการณ์นั้น ๆ ภูมิศาสตร์ศึกษาลักษณะทางกายภาพ ภูมิประเทศและการเปลี่ยนแปลงด้านพื้นที่ที่มีผลต่อสังคมมนุษย์ ครุศาสตร์ เน้นด้านการศึกษาและสถาบันการศึกษาซึ่งสัมพันธ์กับผู้เรียนและสังคมของผู้เรียนในการจัดการเรียนการสอนให้เกิดประสิทธิภาพตลอดจนอธิบายปัญหาการเรียนการสอนหรือการบริหารการศึกษาได้อย่างมีคุณภาพ จิตวิทยา เป็นการศึกษาจิตใจและพฤติกรรมของมนุษย์ว่ามีการทำงานอย่างไร ซึ่งมนุษย์นี้อยู่ภายในสังคมที่ต้องมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน พฤติกรรมของมนุษย์หลายสิ่งจึงเกิดขึ้นตามการเรียนรู้ มานุษยวิทยา คือการศึกษาทำความเข้าใจวัฒนธรรม วิถีชีวิตของกลุ่มวัฒนธรรมต่าง ๆ เพื่อเข้าใจมนุษยชาติดีขึ้น สาขาวิชาที่ยกตัวอย่างมานี้มักมีแก่นของสาขาวิชาเป็นหลักที่เกี่ยวข้องอย่างยิ่งกับสังคม สาขาหนึ่งในสังคมศาสตร์ที่สำคัญมากในแง่การศึกษาโดยเน้นเกี่ยวกับสังคมในแง่มุมต่าง ๆ โดยตรงคือ “สังคมวิทยา” ที่มุ่งอธิบายพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม ทฤษฎีที่ใช้อธิบายโครงสร้างทางสังคม การจัดระเบียบทางสังคม บรรทัดฐานทางสังคม สถานภาพและบทบาท เป็นต้น สังคมวิทยานี้เสมือนเป็นสาขาวิชาที่มีครอบคลุมในการศึกษาสังคมและแง่มุมที่เกี่ยวข้องได้อย่างรอบด้าน

ศาสตร์ในการศึกษาสังคม : สังคมวิทยา

สังคมวิทยา หรือในภาษาอังกฤษ คือ Sociology เป็นเทอม หรือคำศัพท์ที่ใช้ครั้งแรก โดยนักวิชาการชาวฝรั่งเศสชื่อ ออگุส กงต์ (August Comte) ในช่วงปี 1830s ซึ่งถือว่าเป็นผู้ก่อตั้งสาขาสังคมวิทยาและใช้แนวทางปฏิฐานนิยม สาขาสังคมวิทยามีแง่มุมที่หลากหลายเพื่อใช้วิเคราะห์รูปแบบทางสังคมและปัญหาสังคมต่าง ๆ ทั้งนี้ สังคมวิทยา คือการศึกษาสังคมและพฤติกรรมมนุษย์โดยใช้แนวทางวิทยาศาสตร์ (Biesanz & Biesanz, 1964; The American Sociological Association (ASA), 2008; Broom & Selznick, 1968) รวมถึงการศึกษารูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคม ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และวัฒนธรรม ความหมายส่วนแรกทีกล่าวว่า “โดยใช้แนวทางวิทยาศาสตร์” โน้มเอียงไปในแนวคิดของปฏิฐานนิยมมาก อีกทั้งมีการเสริมเรื่องการใช่วิธีในการหาความรู้และความจริงว่า การเข้าถึงความรู้ ศึกษากลุ่มต่าง ๆ ทางสังคมนั้น วิธีที่ใช้หาความรู้ต้องเป็นไปในเกณฑ์ที่พิสูจน์ได้โดยการศึกษาอย่างเป็นระบบ (Goldthorpe, 1968; Calhoun, 2002) จากคำอธิบายนี้เห็นได้ชัดว่าวิทยาศาสตร์เป็นรากฐานสำคัญของสังคมวิทยา นอกจากนี้ยังมีคำอธิบายที่ลงรายละเอียดว่า สังคมวิทยา คือ การศึกษาระเบียบทางสังคม สาขาสังคมวิทยานี้มุ่งที่จะให้คำอธิบายการกระทำทางสังคมของมนุษย์และค้นหารูปแบบความสัมพันธ์ของหน่วยต่าง ๆ ในสังคม (Berger, 1963) ความหมายที่น่าสนใจอีกด้านหนึ่งของ

สังคมวิทยา คือ การกล่าวถึง “มนุษย์” “ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม” “วัฒนธรรม” ตลอดจนการกระทำทางสังคม ความเกี่ยวพันของมนุษย์ที่เต็มไปด้วยความรู้สึกนึกคิดที่หลากหลายในด้านต่าง ๆ ย่อมไม่อาจแบ่งแยก เรื่องของทัศนคติและการตีความของมนุษย์ในแต่ละสังคมและวัฒนธรรมได้ ด้วยเหตุนี้ในวงวิชาการ จึงพิจารณาว่า สังคมวิทยาเป็นหนึ่งในสาขาสังคมศาสตร์ (Social sciences) (Calhoun, 2002)

ขอบเขตและจุดมุ่งหมายของสังคมวิทยาสามารถจำแนกออกเป็น 3 ส่วนหลัก Thomas J. Sullivan (2004) ได้อธิบายถึงแง่มุมและขอบเขตที่สำคัญของการศึกษาในสาขาสังคมวิทยา คือ 1) กลุ่มและสังคมต่าง ๆ ของมนุษย์และอิทธิพลจากสังคมที่มีต่อพฤติกรรมของบุคคล 2) ความเชื่อ ค่านิยม และพฤติกรรมที่สัมพันธ์กับกลุ่มและสังคม และ 3) การศึกษาแง่มุมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายในสังคม (Sullivan, 2004) ขอบเขตแรกว่าด้วยการศึกษากลุ่มต่าง ๆ ของมนุษย์และอิทธิพลของกลุ่มหรือสังคมต่อพฤติกรรมของบุคคล เน้นการศึกษามนุษย์และสังคม มีแนวคิดที่ว่าพฤติกรรมมนุษย์ไม่ได้ถูกแสดงออกอย่างอิสระด้วยตัวมนุษย์เอง แต่เป็นผลมาจากอิทธิพลของสังคมที่มนุษย์ได้รับการหล่อหลอมในฐานะสมาชิกของสังคม ความสัมพันธ์ทางสังคมและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมจึงเป็นขอบเขตหลักของสังคมวิทยา มากกว่าการมุ่งที่ศึกษาปัจเจกบุคคล อย่างเดียว นักสังคมวิทยาเชื่อว่าเมื่อมนุษย์เกิดมาแล้วย่อมอยู่ในสังคมใดสังคมหนึ่งและชีวิตมนุษย์ย่อมพัฒนาจากกลุ่มแรกไปยังกลุ่มอื่น ๆ เช่น หน่วยทางสังคมที่ถือเป็นกลุ่มแรกและสถาบันทางสังคมแรก คือ ครอบครัว ที่ทำหน้าที่เลี้ยงดู บ่มเพาะ อบรมสั่งสอน เชื่อมโยงสมาชิกในครอบครัวสู่กลุ่มสังคมอื่น ๆ ตลอดจนให้โอกาสที่เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ขอบเขตและจุดหมายแรกในสาขาสังคมวิทยาจึงเน้น การอธิบายและวิเคราะห์กลุ่มต่าง ๆ ของมนุษย์และอิทธิพลหรือปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อพฤติกรรมมนุษย์ ขอบเขตและจุดมุ่งหมายของสังคมวิทยาในส่วนที่สองคือ การศึกษา ความเชื่อ ค่านิยม และพฤติกรรมที่สัมพันธ์กับกลุ่มหรือสังคมต่าง ๆ จุดมุ่งหมายในส่วนที่สองนี้ขยายขอบเขตไปยังปฏิบัติการที่เกิดขึ้นภายในกลุ่มสังคมไม่ว่าจะเป็นการบ่มเพาะ การถ่ายทอดความรู้ ความคิด ความเชื่อต่าง ๆ ระหว่างสมาชิกในสังคม บุคคลจะมีทัศนคติว่าสิ่งใดดีและสิ่งใดเลว สิ่งใดเหมาะสมหรือไม่เหมาะสม ย่อมมีความแตกต่างกันในแต่ละสังคมได้ เช่น บางสังคมมีค่านิยมว่าการอยู่ร่วมกันของคู่รักก่อนแต่งงานเป็นสิ่งที่ไม่เหมาะสม ทั้งตามหลักวิถีประเพณีที่บางสังคมมองว่าผิดผี หรือบางสังคมมองว่าผิดจารีต เช่น ผู้นับถือศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิกที่เคร่งครัด ในขณะที่บางสังคมมองว่าเป็นสิ่งที่เหมาะสมและควรทำเนื่องจากได้มีโอกาสทดลองการใช้ชีวิตร่วมกันก่อนแต่งงาน เกิดการเรียนรู้และปรับตัวในการแก้ปัญหา หากไม่สามารถแก้ปัญหาได้ จะได้พิจารณาถึงแนวทางอื่น สามารถลดความเครียด ภาวะกดดันหรือปัญหาทางสังคมอื่น ๆ ที่อาจตามมาได้ ค่านิยมของบุคคลจึงอยู่ในลักษณะสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม ขอบเขตที่สาม การศึกษาแง่มุมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายในสังคม ขอบเขตนี้ขยายการศึกษาของสังคมวิทยาสู่ระดับนานาชาติและการศึกษาข้ามวัฒนธรรม การที่บุคคลอยู่ต่างสังคมมีวิถีในการดำรงชีวิตแตกต่างกัน การทำความเข้าใจความหลากหลายของกลุ่มสังคมต่าง ๆ จึงเป็นอีกหนึ่งขอบเขตสำคัญของสาขาสังคมวิทยา

ขอบเขตของการศึกษานี้ได้พยายามศึกษาความเหมือนและความคล้ายคลึงในด้านต่าง ๆ ของแนวคิด พฤติกรรมทางสังคมต่าง ๆ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเข้าใจอันดีและลดความเข้าใจผิดระหว่างกัน ในสังคมร่วมสมัยนี้มีการพัฒนาที่เจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยี การเดินทางไปในที่ต่าง ๆ รวมถึงประเทศที่อยู่ห่างไกลสามารถทำได้สะดวกยิ่งขึ้น ส่งผลให้บุคคลมีโอกาสดำเนินไปปฏิบัติสัมพันธ์กับผู้คนจากสังคมอื่นหรือประเทศอื่นได้มากขึ้น นอกจากนี้ การพัฒนาที่สูงขึ้นของอินเทอร์เน็ตในการเชื่อมต่อผู้ใช้ในส่วนต่าง ๆ ของโลกได้เปิดโอกาสให้ผู้คนได้รับรู้ข่าวสารและความเป็นไปของสังคมอื่น ขอบเขตที่ศึกษาของสังคมวิทยาที่เน้นเรื่องการอธิบายความหลากหลายของสังคม แนวคิดค่านิยมตลอดจนพฤติกรรมของบุคคลที่เชื่อมโยงกับสังคมในลักษณะสัมพันธ์จึงทวีความสำคัญขึ้นในปัจจุบัน เพื่อให้เกิดความรู้ทั้งโดยการใช้วิธีตามแนวทางการแสวงหาความรู้แบบปฏิฐานนิยมและนัยนิยมเพื่อให้เกิดการศึกษาอย่างเป็นระบบและมีเหตุผลที่น่าเชื่อถือ ผู้ศึกษาได้ใช้ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสังคมวิทยาหรือแนวคิดที่เกี่ยวข้องในการอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

ทฤษฎีและนักคิดทางสังคมวิทยาที่สำคัญ

ขอบเขตของการศึกษาทางสังคมวิทยามีทั้งในส่วนที่เน้นพฤติกรรมมนุษย์และสังคม มุมมองความเชื่อที่สังคมหล่อหลอมขึ้นอันมีผลต่อการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และการทำความเข้าใจของสังคมบนความหลากหลาย ขอบเขตและจุดมุ่งหมายเหล่านี้แสดงถึงความต้องการคำอธิบายที่เป็นเหตุเป็นผลในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทฤษฎีและแนวคิดทางสังคมวิทยาจึงเป็นสิ่งที่ช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจเรื่องราวที่เกิดขึ้นอย่างมีหลักการ หลายคนได้เรียนและศึกษาทฤษฎีมาจำนวนมาก แต่เมื่อมีการตั้งคำถามว่า “ทฤษฎีคืออะไร” หรือ “ทฤษฎีมีไว้เพื่ออะไร” บ่อยครั้งที่มักจะไม่มีคำตอบกลับมา การที่ไม่ตอบกลับมานี้เป็นไปได้หลายเหตุผล ประการแรก ไม่ทราบ ประการที่สองคือ ไม่แน่ใจว่าคืออะไร เพราะไม่เคยคิดเชื่อมโยง เน้นท่องและทำความเข้าใจเนื้อหาหลักของทฤษฎีที่เรียน และความเป็นไปได้ประการที่สามคือ ไม่อยากตอบ อาจเป็นไปได้ทั้งเหตุผลทั้งสามรวมกัน หรืออื่น ๆ ทฤษฎีได้รับคำจำกัดความที่น่าสนใจหลายความหมายและนั่นทำให้หน้าที่ของทฤษฎีครอบคลุมหลายมิติเช่นกัน

จากคำจำกัดความของพจนานุกรมเคมบริดจ์ได้ให้ความหมาย “ทฤษฎี” ว่า การบรรยายอย่างเป็นทางการของกฎต่าง ๆ เกี่ยวกับประเด็นที่ศึกษา คำจำกัดความนี้แสดงให้เห็นว่าต้องมีกฎและหลักการในการอธิบาย ความหมายของทฤษฎีโดยทั่วไปนี้เชื่อมโยงกับแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ในการสืบค้นหาความจริงโดยใช้หลักการและกฎต่าง ๆ ทฤษฎีจึงเป็นตัวที่อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมบนพื้นฐานของการสังเกตอย่างเป็นระบบที่สามารถทดสอบและพิสูจน์ความถูกต้องได้ (Stewart, Harte, & Sambrook, 2011, p. 223) เมื่อมองในมุมของสาขาสังคมวิทยา ทฤษฎีเป็นส่วนที่นักสังคมวิทยาให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก คำอธิบายทางสังคมต้องมีทฤษฎีเป็นตัววิเคราะห์และสร้างความเข้าใจ (Abend, 2008) ทฤษฎีทางสังคมวิทยา คือกรอบแนวคิดที่เป็นไปในลักษณะตีความและมีความเฉพาะตัวในแต่ละทฤษฎี

ซึ่งมีไว้เพื่อทำความเข้าใจสังคมมนุษย์ตามแนวทางของสังคมวิทยา (Jenkins, 2002, p. 32) ทฤษฎีมีความต่างกับกรอบความคิด หรือความคิดรวบยอด หรือแนวคิด (concept) เพราะแนวคิดต่าง ๆ เป็นองค์ประกอบย่อยของบริบทเนื้อหาความคิด บริบทเนื้อหาความคิดมีการผันเปลี่ยนไปตามสถานการณ์และความสามารถของนักคิด และผันแปรได้ตามช่วงเวลาต่าง ๆ แนวคิดจึงเป็นเพียงลักษณะของความคิดในประเด็นหนึ่ง (Burge, 1993, p. 309) อย่างไรก็ตาม แนวคิดได้ผ่านกระบวนการพิจารณา พัฒนาและมีการจัดระบบความคิด สำหรับทฤษฎีมีกลุ่มแนวคิด กฎ หลักการ และคำจำกัดความเพื่ออธิบายในเชิงความสัมพันธ์และความเป็นเหตุเป็นผลของการเกิดปรากฏการณ์ทางสังคมอันมาจากปัจจัยหรือตัวแปรต่าง ๆ โดยผลที่ได้อาจมาจากการศึกษาทดลองหรือประสบการณ์ที่เคยประสบมา

หากพิจารณาอย่างเฉพาะเจาะจงตามมุมมองสังคมวิทยา ความหมายของทฤษฎีได้ครอบคลุมในด้าน 1) การอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมกับปัจจัยต่าง ๆ 2) ความสัมพันธ์เชิงเหตุและผล 3) การตีความปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น และ 4) การวิเคราะห์และวิพากษ์ความหมายและข้อโต้แย้งทางสังคมต่าง ๆ (Abend, 2008, pp. 173-179) Gabriel Abend (2008) ได้รวบรวมความหมายของทฤษฎีที่สำคัญในการศึกษาสังคมวิทยา โดยความหมายที่ได้นำมาให้ศึกษานี้เป็นความหมายที่พบบ่อยเมื่อต้องศึกษาสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย ความหมายของทฤษฎีประการที่หนึ่ง คือคำอธิบายที่ใช้เพื่อบ่งชี้ความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร 2 ตัว หรือมากกว่า ทฤษฎีในลักษณะนี้โดยมากใช้อธิบายความโน้มเอียงหรือความน่าจะเป็นของปรากฏการณ์สังคมต่าง ๆ ประการต่อมาทฤษฎีในความหมายนี้ใช้อธิบายความสัมพันธ์เชิงเป็นเหตุและเป็นผล (causal explanations) ที่มักเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมร่วมสมัย เช่น ปัญหาความยากจนหรือความเหลื่อมล้ำนำไปสู่การประท้วงหรือชุมนุม ประการที่สาม ทฤษฎีในความหมายนี้เป็นการตีความปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น (Hermeneutics) กล่าวคือ ทฤษฎีได้ช่วยสร้างความเข้าใจโดยตีความเรื่องราว และแสดงวิธีในการทำ ความเข้าใจ สิ่งที่เราประจักษ์ในสังคม เช่น เมื่อเกิดปัญหาทางสังคมขึ้น ทฤษฎีที่ใช้ได้ช่วยอธิบายและตีความปรากฏการณ์นั้นเพื่อให้ผู้คนเห็นแง่มุมต่าง ๆ ของปัญหาเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาที่เหมาะสม และประการสุดท้าย ทฤษฎีในทางสังคมวิทยานี้ใช้ในการวิเคราะห์วิพากษ์ข้อถกเถียงและข้อโต้แย้งต่าง ๆ พบได้ ในลักษณะการอ้างอิงงานของนักคิดนักเขียนต่าง ๆ เช่น คาร์ล มากซ์ (Karl Marx) มักซ์ เวเบอร์ (Max Weber) เอมีล เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim) การอ้างอิงถึงงานของนักคิดนักเขียนเหล่านี้เพื่อวิเคราะห์ วิพากษ์ และเสาะหาสิ่งที่อยู่ภายใต้เรื่องราวหรือโครงสร้างทางสังคมนั้น ทฤษฎีในแบบที่สี่ที่ใช้บ่อยในสาขาสังคมวิทยา คือ การเน้นเรื่องการหาความหมายของนักคิด นักเขียน หรือนักทฤษฎีว่าต้องการสื่อสารประเด็นที่เขียนมาอย่างไร เช่น ในหนังสือเล่มนี้ต้องการจะสื่ออะไร ข้อถกเถียงที่ซับซ้อนเหล่านั้นควรได้รับการอธิบายและถกเถียงว่าอย่างไร อีกทั้งยังมีการเน้นว่าข้อถกเถียงที่ศึกษาอยู่มีความโดดเด่นด้านใด มีความเชื่อมโยงกับเรื่องอะไร และมีประโยชน์ด้านใดบ้าง (Abend, 2008, pp. 173-179) ทฤษฎีทางสังคมวิทยาจึงไม่ใช่แค่การอธิบายกฎและความสัมพันธ์ทางตัวแปรที่มีวิทยาศาสตร์เป็นหลักในการอธิบาย หากแต่มีแง่มุมการวิเคราะห์และตีความ ให้ความหมายในฐานะที่เป็นทฤษฎีทางสังคมวิทยา ซึ่งเชื่อมโยงตามแนวคิดญาณวิทยาทั้งแบบปฏิฐานนิยมและนัยนิยม

ประโยชน์ของทฤษฎีทางสังคมวิทยานั้นเห็นได้ชัดใน 3 ด้านใหญ่ คือประโยชน์ในการสร้างข้อสรุปในแง่สามัญการ (Generalization) กล่าวคือ การนำทฤษฎีนี้ไปปรับใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ในลักษณะหนึ่งของคนกลุ่มหนึ่งในที่อื่นหรือสังคมอื่น ๆ ได้ คำอธิบายมีลักษณะเป็นสากล เป็นจริงและเป็นที่ยอมรับและประยุกต์ใช้ได้อย่างแพร่หลาย ประโยชน์ที่สองถัดมา คือสามารถนำมาวิเคราะห์และเปรียบเทียบเพื่อสร้างความเข้าใจในประเด็นที่ศึกษามากขึ้น ทั้งการเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มและประเภทต่าง ๆ และเปรียบเทียบสมาชิกของสังคมในบริบทเดียวกัน หรือสามารถเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มและประเภทที่ต่างกันก็ได้ การที่นำมาเปรียบเทียบกันได้ถือว่าเป็นผลพวงอย่างหนึ่งของประโยชน์ด้านสามัญการหรือการอ้างอิงข้อค้นพบเพื่ออธิบายไปสู่ประชากรกลุ่มใหญ่หรือกลุ่มอื่นได้ การเปรียบเทียบที่เกี่ยวกับความเข้าใจหรือการให้คุณค่าอื่น ๆ ของมนุษย์ ซึ่งมีลักษณะซับซ้อนต้องอาศัยภาษาเป็นการถ่ายทอดสิ่งที่เปี่ยมไปด้วยความหมาย เมื่อจัดแบ่งประเภทหรือเปรียบเทียบด้านต่าง ๆ แล้วทำให้เข้าสู่การวิเคราะห์ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของทฤษฎี การวิเคราะห์ต้องบ่งชี้ปัญหาและคำถาม ตลอดจนพิจารณาว่าแนวทางการแก้ปัญหาหรือคำตอบและคำอธิบายควรเป็นไปในแนวทางใดซึ่งทฤษฎีได้ทำหน้าที่ในการวิเคราะห์ปัญหานี้ ประการสุดท้าย คือประโยชน์ของทฤษฎีด้านการสื่อสาร การสามัญการหรือการประยุกต์ข้อค้นพบเพื่ออธิบายไปสู่กลุ่มประชากรอื่นและการวิเคราะห์เปรียบเทียบนั้นมักออกมาในรูปแบบที่เป็นนามธรรม การจะสื่อความได้ต้องมีการสื่อสารประกอบ การสื่อสารมักอยู่ใน 3 รูปแบบ คือ คำ (words) ตัวเลข (numbers) และรูปภาพ (pictures) (Jenkins, 2002, pp. 32-36) รูปแบบการสื่อสารนี้ช่วยถ่ายทอดความหมาย กฎเกณฑ์ และโมเดลการอธิบายความสัมพันธ์เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจทั้งในแง่หลักการของทฤษฎีและการประยุกต์ใช้ทฤษฎี

สังคมมีวิวัฒนาการเกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง นั้นสะท้อนถึงสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงตามบริบทพื้นที่และเวลา ด้วยความที่สังคมวิทยาเกี่ยวกับการศึกษาสังคมทั้งส่วนของโครงสร้างสังคมใหญ่ไปจนถึงพฤติกรรมของบุคคลอันเชื่อมโยงกับสังคม กลุ่ม และสถาบันทางสังคม ทฤษฎีสังคมวิทยาจึงมีทั้งในส่วนการวิเคราะห์ภาพกว้างและภาพย่อย กล่าวคือทั้งระดับมหภาคและระดับจุลภาค ในที่นี้จะนำเสนอทฤษฎีที่สำคัญในช่วงต่าง ๆ โดยแบ่งเป็นทฤษฎีสังคมวิทยาคลาสสิกและทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย ทฤษฎีสังคมวิทยาคลาสสิกเกิดในศตวรรษที่ 19 ที่ยุโรปเป็นช่วงเวลาก่อนการเกิดขึ้นของทฤษฎีร่วมสมัย การปฏิวัติอุตสาหกรรมในช่วงศตวรรษที่ 19 ส่งผลต่อการเกิดขึ้นของทฤษฎีเป็นอย่างมาก การแบ่งโดยอิงช่วงเวลาแสดงให้เห็นประเด็นหรือปัญหาทางสังคมวิทยาที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วง ตลอดจนความสนใจที่ปรับเปลี่ยนไปในวงวิชาการ

ทฤษฎีทางสังคมวิทยาคลาสสิก

ในช่วงแรกของการก่อตั้งและพัฒนาสาขาวิชา นักสังคมวิทยาได้คิดค้นและสร้างทฤษฎีต่าง ๆ อันถือเป็นทฤษฎีคลาสสิกหรือทฤษฎีหลัก/มหาทฤษฎี (Grand theory) ทฤษฎีกลุ่มนี้เน้นที่การอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมระดับใหญ่และตอบคำถามพื้นฐานที่สำคัญว่าสังคมถูกสร้างเพราะอะไร อย่างไร

และทำไมจึงเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยมีรายละเอียดที่สำคัญต่อวงวิชาการด้านสังคมวิทยา เริ่มจากทฤษฎีปฏิฐานนิยม

ทฤษฎีปฏิฐานนิยม (Theory of Positivism)

ออกุส กงต์ (August Comte) (1798-1857) ถือว่าเป็นผู้ก่อตั้งสาขาวิชาสังคมวิทยา กงต์ได้อธิบายว่าปฏิฐานนิยมคือ หลักในการทำความเข้าใจสังคมโดยใช้หลักเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ พัฒนาการทางสังคมมนุษย์มีอยู่ 3 ขั้น คือ ขั้นแรก คือ ขั้นเทววิทยาหรือขั้นศาสนา Theoretical (Fictitious) stage สังคมอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นโดยเชื่อว่าเป็นเพราะสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ เช่น เทพเจ้าต่าง ๆ บันดาลให้เกิดขึ้น ขั้นอภิปรัชญา Metaphysical (Abstract) stage เป็นภาคต่อของการเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติ แต่มองในลักษณะนามธรรม เป็นการอธิบายความเชื่อและมุมมองของคนในสังคมในลักษณะที่จับต้องไม่ได้ โดยเชื่อมโยงความเป็นนามธรรมของศาสนาในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม ตัวอย่างที่หลายคนคุ้นเคยในการอธิบายขั้นอภิปรัชญานี้คือ คนที่นับถือศาสนาฮินดูในสังคมอินเดียยึดหลักอาตมันที่จิตวิญญาณกลับมาเกิดใหม่ หรือกลับชาติมาเกิด เป็นการเชื่อในศาสนาที่มีลักษณะที่เป็นนามธรรม ไม่ใช่ต่อองค์พระเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง ขั้นนี้เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของยุคกลาง และ Scientific (Positive) stage สำหรับกงต์ปฏิฐานนิยมเป็นขั้นที่สังคมมีความเป็นเหตุเป็นผลมากที่สุด หลุดจากความเชื่อเหนือธรรมชาติ หรือปรากฏการณ์ที่อธิบายไม่ได้ด้วยกฎทางวิทยาศาสตร์ ศาสตร์ด้านสังคมวิทยาในระยะเริ่มต้นจึงหันเหและโน้มเอียงในการยอมรับหลักการของปฏิฐานนิยมในการสร้างความรู้ กล่าวคือ ความรู้และความจริงอยู่ในสังคม ผู้ที่เข้าไปศึกษาทำหน้าที่สังเกตและรายงานผล โดยปราศจากอคติ มีวิธีการหาความรู้อย่างเป็นระบบและเป็นไปตามแนวทางวิทยาศาสตร์ นักคิดทางสังคมวิทยาในเวลานี้และเป็นกลุ่มนักคิดที่สนับสนุนทฤษฎีปฏิฐานนิยม ได้แก่ Herbert Spencer (1820-1903)

ทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคม (Social Evolutionism)

ทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคม (Social Evolutionism) ได้รับอิทธิพลมาจากทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolutionism) ที่มีการอธิบายโดย Charles Darwin ว่าสัตว์และเผ่าพันธุ์ต่าง ๆ ได้มีการปรับเปลี่ยนทางชีวภาพเพื่ออยู่รอดโดยการคัดสรรทางธรรมชาติ (Natural selection) ผู้ที่อยู่รอดได้คือผู้ที่แข็งแกร่งที่สุด (Survival of the fittest) ทฤษฎีวิวัฒนาการมีจุดพิจารณาสำคัญอยู่ 2 ประการ คือ รูปแบบ (forms) และการเปลี่ยนแปลง (changes) กล่าวคือ เกิดการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวจากลักษณะหนึ่งไปสู่ลักษณะหนึ่ง ในขณะที่ทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคม (Social Evolutionism) ไม่ได้เน้นที่การเปลี่ยนแปลงทางชีวภาพและการคัดสรรทางธรรมชาติแต่เป็นการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์และระบบสังคมโดยรวม (Hirst, 1976, pp. 16-17) ทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคมเป็นแนวทางการศึกษาอย่างเป็นระบบในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทฤษฎีนี้มีจุดเน้นว่า สังคมโดยทั่วไปส่วนใหญ่จะดำเนินการไปตามขั้นหรือตามช่วงแห่งการเปลี่ยนผ่านคล้ายคลึงกันและมีจุดสิ้นสุดในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือสังคมมีการเปลี่ยนผ่าน 3 ขั้น คือ 1) สังคมป่าเถื่อน (savagery) 2) สังคมอนารยชน (barbarian)

และ 3) สังคมอารยธรรม (civilization) ในสังคมอารยธรรมนี้มักมีความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรมตามที่ต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น

ทฤษฎีทุนนิยม (Theory of Capitalism)

คาร์ล มากซ์ (Karl Marx: 1818-1883) ได้เสนอทฤษฎีทุนนิยม บางครั้งมีผู้เรียกว่าทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ทุนนิยม จุดเน้นของทฤษฎีนี้ คือการวิเคราะห์โครงสร้างของสังคมทุนนิยมว่าส่งผลต่อการหาประโยชน์ของแรงงานและเกิดขึ้นขึ้นขึ้นในสังคม และเกิดภาวะต่าง ๆ ที่เป็นอันตรายต่อมนุษย์ เช่น สภาวะความแปลกแยก และการถูกหาประโยชน์โดยกลุ่มนายทุน การเข้ามาของทุนนิยมเป็นปรากฏการณ์ใหม่ในช่วงที่มากซ์มีชีวิตอยู่ ทุนนิยมสื่อถึงระบบเศรษฐกิจที่ประกอบไปด้วยกลุ่มคนต่าง ๆ ที่เป็นกลุ่มหลัก กลุ่มแรกเป็น นายทุน (Capitalists) ที่เป็นเจ้าของการผลิต เช่น โรงงาน เครื่องจักร และอุปกรณ์อื่น ๆ ที่ใช้ผลิตได้ และกลุ่มสอง กลุ่มแรงงาน (Proletariat) เป็นกลุ่มที่ไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต หรือมีเพียงเล็กน้อย สิ่งที่มีคือกำลังในการทำงาน หรือแรงงาน โดยใช้กำลังกายแลกค่าจ้างตามทัศนะของมากซ์ กลุ่มนายทุนได้หาประโยชน์จากแรงงาน เนื่องจากแรงงานเป็นผู้ผลิตและสร้างสิ่งต่าง ๆ มากมายจนกลายเป็นผลิตภัณฑ์ออกสู่ตลาด แต่กลับได้ค่าตอบแทนจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับมูลค่าทั้งหมด แรงงานต้องเผชิญกับความแปลกแยก (Alienation) ในการทำงานและในที่ทำงาน เนื่องจากการทำงานซ้ำ ๆ เช่น ประกอบชิ้นส่วนต่าง ๆ ในโรงงานซึ่งไม่ใช่เป็นการแสดงพฤติกรรมที่ปกติของมนุษย์ และไม่มีความเชื่อมโยงกับผลิตภัณฑ์ที่ตนเป็นผู้สร้างขึ้น เช่น คนที่ทำโรงงานผลิตอะไหล่หน้าฬิการาคาแพง ที่ไม่มีโอกาสได้เห็นว่าอะไหล่ที่ตนยื่นผลิตซ้ำเป็นเวลาหลายชั่วโมงไปอยู่ส่วนใด เมื่อประกอบเป็นนาฬิกาแล้วเป็นอย่างไร ด้านนายทุนมีส่วนในการสร้างสำนึกที่ผิดพลาด (False consciousness) ด้วยการปกปิดหรือไม่บอกแรงงานถึงธรรมชาติของทุนนิยมที่นายทุนได้ประโยชน์ ทำให้คล้อยตามว่าการจ่ายค่าจ้างตามที่นายจ้างได้จ่ายให้ถือว่าเหมาะสม ด้วยเหตุนี้จึงมีสมมติฐานในทฤษฎีที่ว่าชนชั้นแรงงานสามารถพัฒนาสำนึกร่วมของชนชั้น (class consciousness) และสำนึกร่วมนี้จะนำไปสู่ความเข้าใจความเป็นทุนนิยม บทบาทตนเองในระบบ และความสัมพันธ์ของตนกับส่วนอื่น ๆ ในระบบทุนนิยม

ทฤษฎีการสร้างเหตุผลเพื่อสนับสนุนการกระทำ (Theory of Rationalization)

แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber: 1864-1920) อธิบายสภาพสังคมสมัยใหม่ที่เป็นสังคมอุตสาหกรรมว่ามีการจัดตั้งอย่างเป็นระบบบนพื้นฐานของเหตุผลอันนำไปสู่การตัดสินใจดำเนินการ Weber สนใจในปรากฏการณ์ของการสร้างเหตุผลเพื่อสนับสนุนการกระทำ นั่นคือ การวิเคราะห์กระบวนการที่โครงสร้างสังคมมีส่วนในการผลักดันและกำกับพฤติกรรมและการกระทำของบุคคลผ่านทางระบบ เช่น ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ระบบราชการ (Bureaucracy) Weber ได้ชี้แจงว่า ระบบทุนนิยมมีความเป็นเหตุเป็นผลเนื่องจากการแสดงความพยายามของคนในระบบในการหาวิธี เพื่อให้สามารถผลิตสินค้าสร้างกำไร ทำระบบให้มีประสิทธิภาพ และในขณะเดียวกันพยายามใช้ทรัพยากรให้น้อยที่สุดและลดขั้นตอนให้เร็วและสะดวกที่สุด เมื่อการสร้างเหตุผลเพื่อให้การสนับสนุนการกระทำกลายเป็นสิ่งที่เป็แนวคิดพื้นฐาน

และเป็นหลักปฏิบัติทั่วไป เขาอธิบายว่าสิ่งเหล่านี้จะนำไปสู่ กรงเหล็ก (Iron cage) ของระบบการสร้างเหตุผล ทำให้ผู้คนในสังคมไม่อาจหลีกเลี่ยงจากแนวความคิดนี้และถูกครอบงำให้มีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับเหตุผล ที่สถาบันทางสังคมได้สร้างขึ้น

ข้อเท็จจริงทางสังคม (Social Facts)

ผู้ที่ได้รับการขนานนามว่าเป็น บิดาแห่งศาสตร์สังคมวิทยา คือ เอมีล เดอร์ไคม์ หรือ Emile Durkheim (1858-1917) ได้อธิบายเรื่องข้อเท็จจริงทางสังคม ข้อเท็จจริงในที่นี้คือ การเข้าใจโดยวงกว้าง ว่าเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและแพร่กระจายในสังคม แต่ข้อเท็จจริงทางสังคมไม่ได้ดูเพียงการกระทำทั่วไป เช่น กินข้าว นอน ตื่น เพราะมันไม่ได้แสดงความแตกต่างจากเรื่องทั่วไปอย่างสำคัญ ข้อเท็จจริงทางสังคมนี้ เป็นการพิจารณาปรากฏการณ์ทางสังคมในระดับกว้าง โดยการพิจารณาถึงโครงสร้างทางสังคม บรรทัดฐาน ค่านิยม ซึ่งมีผลในการกำกับพฤติกรรมมนุษย์ กล่าวคือ มีอำนาจเหนือหรือมีอำนาจบังคับ (Durkheim, 2003) ตลอดจนเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องการและมีความจำเป็นต่อสังคม เป็นกลุ่มของความเชื่อและบรรทัดฐานทางสังคมที่สมาชิกในสังคมมีส่วนร่วม ก่อตัวเป็นมโนธรรมร่วม (collective conscience) ที่มีส่วนยับยั้งการกระทำที่ไม่เหมาะสมและปัญหาสังคม เช่น การลักทรัพย์ และการฆาตกรรมผู้อื่น

ทฤษฎีที่ถือเป็นชิ้นเอกอย่างหนึ่งของเดอร์ไคม์ คือ ทฤษฎีการฆ่าตัวตาย (Suicide) ที่เขาไม่ได้พิจารณาในเรื่องเหตุผลส่วนบุคคลเป็นประเด็นสำคัญ หากแต่เชื่อมโยงการฆ่าตัวตายผ่านมโนธรรมร่วม โดยอธิบายการฆ่าตัวตายทั้ง 4 ประเภทดังนี้ การฆ่าตัวตายเพื่อตัวเอง (Egoistic Suicide) การฆ่าตัวตายเมื่อบุคคลรู้สึกโดดเดี่ยว ขาดการมีปฏิสัมพันธ์และบูรณาการทางสังคม เช่น การที่ผู้หญิงบางคนเมื่อแต่งงานแล้ว ลาออกจากงานประจำและได้เข้ามาทำหน้าที่ภรรยาและแม่ พุ่มเทให้กับงานบ้านต่าง ๆ เพื่อดูแลความเรียบร้อยในการใช้ชีวิตให้ลูกและสามี อยู่ในบ้านขาดการติดต่อกับเพื่อนและไม่ได้มีเครือข่ายทางสังคมใดที่ติดต่อเป็นประจำนอกจากคนในบ้าน เมื่อเกิดปัญหาครอบครัวที่สามีอาจจะทิ้งหรือลูกแยกออกไป หากมีความสัมพันธ์ที่ไม่ดี และผูกขาดกับครอบครัวเพียงอย่างเดียว ผู้หญิงในสถานการณ์ลักษณะนี้มีโอกาสในการฆ่าตัวตาย เพราะรู้สึกโดดเดี่ยวอันเป็นผลมาจากค่านิยมและบทบาททางเพศ การฆ่าตัวตายเพื่อผู้อื่น (Altruistic Suicide) คือ การฆ่าตัวตายที่เสียสละเพื่อประโยชน์โดยรวมของกลุ่ม หรือเพื่อทำหน้าที่ซึ่งตนได้รับผิดชอบต่อกลุ่ม ตัวอย่างของการฆ่าตัวตายในลักษณะนี้ที่พบได้บ่อย เช่น คนที่รับหน้าที่ขับเครื่องบินรบ บินเข้าไปโจมตีฝั่งตรงข้ามเพื่อรักษาความปลอดภัยให้กับประเทศตน แต่อีกตัวอย่างหนึ่งที่น่าสนใจของการฆ่าตัวตายประเภทนี้ ปรากฏในช่วงการแพร่ระบาดของโควิด ซึ่งพบว่าชาวอินเดียจำนวนมากเลือกฆ่าตัวตายเพื่อประโยชน์ของกลุ่มโดยไม่ให้เหตุผลว่าไม่ต้องให้ครอบครัวหรือชุมชนต้องมาช่วยดูแล คนที่ฆ่าตัวตายเหล่านี้มีความกล้า หลายคนไม่มีงานทำ และตระหนักว่าตนเองต้องพึ่งพาคนอื่น (Shoib et al., 2022) การฆ่าตัวตายจากภาวะไร้บรรทัดฐาน (Anomic Suicide) คือการฆ่าตัวตายเมื่อเกิดความเครียดสูง สังคมไร้ซึ่งกฎระเบียบ เกิดความสับสนวุ่นวาย สภาพสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างกะทันหัน เช่น การฆ่าตัวตายเมื่อเศรษฐกิจตกต่ำจนไม่สามารถจะอยู่ได้อย่างปกติ การฆ่าตัวตายในช่วงสงคราม

หรือหลังสงคราม และการฆ่าตัวตายจากภาวะที่มีระเบียบควบคุมมากเกินไป (Fatalistic Suicide) การฆ่าตัวตายจากการที่บุคคลอยู่ภายใต้กฎระเบียบที่เคร่งครัดและเกิดความคาดหวังสูง เช่น สังคมที่ทหารเกณฑ์ในบางประเทศฆ่าตัวตายเพราะไม่สามารถแบกรับกฎระเบียบที่ถูกสร้างขึ้นจากคนบางกลุ่มที่อยู่ภายในระบบทหารนำมาใช้ควบคุมตนเอง ประเด็นนี้เป็นที่ถกเถียงในระดับนานาชาติเรื่องวัฒนธรรมทางทหาร การสืบทอดความรุนแรง และสิทธิมนุษยชน

ทฤษฎีและนักคิดข้างต้นนี้เป็นเพียงบางส่วนที่ได้อธิบายทฤษฎีทางสังคมวิทยาคลาสสิก ซึ่งมีอิทธิพลมากในยุคแรก ๆ โดยยังมีนักคิดและทฤษฎีคนอื่น ๆ อีก เช่น George Simmel ที่เน้นการศึกษาการปฏิสัมพันธ์ของบุคคลในระดับย่อย โดยสนใจวิเคราะห์รูปแบบของการมีปฏิสัมพันธ์เหล่านั้น W.E. B. Du Bois นักสังคมวิทยาที่นำประเด็นเรื่องเชื้อชาติมาศึกษาอย่างชัดเจนในสาขาสังคมวิทยา โดยอธิบายว่าบุคคลตีความเชื้อชาติของตนในสังคมอเมริกันอย่างไร โดยยกตัวอย่างการสะท้อนอัตลักษณ์ของคนแอฟริกันอเมริกันที่มีสำนึกทวิลักษณ์ (Double consciousness) หรือจิตสำนึกที่ซ้อนทับ กล่าวคือมีการตีความอัตลักษณ์และเชื้อชาติตัวเองทั้งการเป็นคนอเมริกันและการเป็นคนอเมริกันที่มีเชื้อสายแอฟริกัน และ Thorstein Veblen ที่ศึกษาเรื่องชนชั้นและรูปแบบการบริโภคของกลุ่มคนต่าง ๆ ที่เป็นส่วนหนึ่งของพฤติกรรมมนุษย์ที่แตกต่างไปตามกลุ่มและตำแหน่งทางสังคม

ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย

ทฤษฎีในส่วนนี้เป็นช่วงที่สังคมในตะวันตกได้เข้าสู่ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมแล้ว ทฤษฎีที่เกิดขึ้นอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมตั้งแต่ช่วงเวลาดังกล่าวและมีผู้นำมาประยุกต์ใช้เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ในปัจจุบันโดยได้ขยายการวิเคราะห์ออกไปสู่สังคมอื่นที่นอกเหนือจากสังคมตะวันตก ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัยมักวิพากษ์สังคมในลักษณะโครงสร้างที่มีหน้าที่ต่าง ๆ อีกด้านหนึ่งมีความขัดแย้งที่มีผลต่อการขับเคลื่อนสังคม และการเสนอให้เห็นว่าปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์แฝงไปด้วยนัยหลายประการ

ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง (Structuralism)

ทฤษฎีนี้ชี้ให้เห็นถึงอำนาจของสังคมที่อยู่เหนือปัจเจกบุคคลและเชื่อว่าบุคคลถูกควบคุมโดยสังคมในแง่มุมต่าง ๆ ของการใช้ชีวิตเป็นอย่างมาก โครงสร้างทางสังคม คือสถาบันต่าง ๆ ทางสังคมที่มีการจัดตั้ง สมาชิกสังคมอยู่ร่วมกันและมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน การทำหน้าที่ของโครงสร้างสังคมนี้มีผลต่อบุคคลผ่านชุดของบรรทัดฐานและค่านิยม ทำให้บุคคลมีความคิดเห็นไปในทิศทางเดียวกันและนำไปสู่การเกิดขึ้นของพฤติกรรมของบุคคล ตัวอย่างของนักคิดที่อยู่ภายใต้ทฤษฎีนี้คือ คาร์ล มากซ์ เพราะเขาสนใจศึกษาโครงสร้างทางสังคมที่ซ่อนอยู่ในระบบทุนนิยม เช่น โครงสร้างภายนอกของระบบทุนนิยม ขวนเชื่อว่าระบบทุนนิยมจะสร้างกำไรและผลประโยชน์ให้กับทุกฝ่าย แต่สิ่งที่มากซ์วิเคราะห์อีกด้านคือสิ่งที่ซ่อนอยู่ภายใต้โครงสร้างสังคมแบบทุนนิยมคือการที่นายทุนได้ประโยชน์สูงจากแรงงาน

ทฤษฎีเชิงหน้าที่ (Functionalism)

ทฤษฎีเชิงหน้าที่อธิบายการทำงานร่วมกันของสถาบันทางสังคมต่าง ๆ เพื่อให้สนองตอบความต้องการของสังคม ทฤษฎีนี้มองสังคมในแง่ระบบที่ทุกส่วนจำเป็นต้องทำงานประสานกันเพื่อสร้างความ เป็นระเบียบเรียบร้อยและทำให้สังคมดำเนินต่อไปอย่างเป็นปกติ นักคิดคนสำคัญของทฤษฎีเชิงหน้าที่ คือ ทัลคอตต์ พาร์สันส์ (Talcott Parsons) เขาได้นำเสนอทฤษฎีเชิงระบบ หรือ System theory โดยอธิบายว่าระบบและกลไกต่าง ๆ ทำหน้าที่อะไรและอย่างไร รวมทั้งส่วนต่าง ๆ ทำงานสอดคล้องกัน อย ่างไรในสังคม ทฤษฎีของ Parsons เน้นการทำหน้าที่ในส่วนต่าง ๆ ซึ่งไม่อาจอธิบายโดยปราศจากบริบทสังคม ด้วยเหตุนี้จึงอยู่ในกลุ่มทฤษฎีทางสังคมวิทยาแบบทฤษฎีเชิงหน้าที่และโครงสร้างหน้าที่นิยม Parsons ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของ Spencer ที่ว่ากิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ ตลอดจนหน้าที่ซึ่งปรากฏ เป็นการตอบสนองความต้องการของมนุษย์และสังคมเพื่อให้อยู่รอด Parsons เสนอว่าระบบสังคมทั่วไป มีความจำเป็นต้องมีสถาบันทางสังคมมาทำหน้าที่สำคัญ 4 ประการ คือ การปรับตัว (Adaptation) การบรรลุเป้าหมาย (Goal attainment) การบูรณาการ (Integration) และการรักษาแบบแผน (Latency หรือ Pattern maintenance) การปรับตัวเป็นความจำเป็นที่สังคมต้องปรับให้สอดคล้องกับบริบทภายนอกหน้าที่ของการปรับตัวคือการรวบรวมและควบคุมทรัพยากรจากสิ่งแวดล้อมและ/หรือแหล่งทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อใช้ในอนาคต ระบบเศรษฐกิจเป็นผู้ทำหน้าที่นี้ ทั้งผลิต กระจายทรัพยากร และแลกเปลี่ยน การบรรลุเป้าหมาย คือการจัดสรรทรัพยากรให้เป็นไปเพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์ของสังคมและกลุ่มบุคคล การทำให้บรรลุเป้าหมายด้านต่าง ๆ ของสังคมอาศัยการตัดสินใจและการบริหารควบคุม สถาบันทางการเมืองเป็นโครงสร้างหลักในการทำหน้าที่นี้ ตามการอธิบายในทฤษฎีระบบแล้วการบูรณาการ ทำหน้าที่ในการสร้างความกลมเกลียวในสังคม เช่น ในสังคมชุมชนของท้องถิ่น มีโครงสร้างด้านเครือญาติ และการเป็นเพื่อนบ้าน ชุมชนเหล่านี้ทำหน้าที่สร้างบูรณาการในกลุ่มชุมชน และบูรณาการระดับท้องถิ่น และระดับประเทศ (Fulcher & Scott, 1999) สุดท้ายคือ การรักษาแบบแผน ทำหน้าที่ในการส่งเสริมให้บุคคลมีความรับผิดชอบต่อกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคม สถาบันครอบครัวและโรงเรียนได้เป็นกลไกหลักในการขัดเกลาทางสังคมทั้งแบบทางการและไม่เป็นทางการ Parsons ชี้ให้เห็นว่าสถาบันต่าง ๆ ทำหน้าที่ร่วมกัน มีบทบาทและมีสถานภาพสถาบันทางสังคมมีหน้าที่หลัก 3 ประการ คือ 1) วางแบบแผนความสัมพันธ์โดยสถาบันสัมพันธ์ (relational institution) 2) ควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมโดยสถาบันควบคุม (regulative institutions) และ 3) สร้างแบบแผนการดำเนินชีวิต โดยสถาบันทางวัฒนธรรม (cultural institutions) (Parsons, 1951) ซึ่งสะท้อนการทำหน้าที่ต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้โครงสร้างสังคม

โครงสร้างหน้าที่นิยม (Structural-functionalism)

โครงสร้างหน้าที่นิยมได้รวบรวมการอธิบายเชิงโครงสร้างและหน้าที่ ซึ่งส่วนใหญ่ทำงานในลักษณะเสริมกัน และไม่อาจแยกจากกันได้อย่างเด็ดขาด ดังนั้นโครงสร้างหน้าที่นิยมมีขอบเขตหลัก

ทั้งการวิเคราะห์โครงสร้างต่าง ๆ ทางสังคมและบทบาทหน้าที่ของโครงสร้างทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ กลไกการทำงานร่วมกันเป็นผลทางบวกที่ขับเคลื่อนสังคม สถาบันทางสังคมล้วนมีหน้าที่สำคัญ ขาดอันใดไปย่อมกระทบต่อความผาสุกของสังคม เช่น สถาบันทางการทหารที่ทำหน้าที่เฝ้าระวังชายแดน รักษาอธิปไตยของประเทศ สถาบันตุลาการที่ทำหน้าที่บังคับใช้กฎหมายและดูแลเมื่อเกิดความรุนแรง ด้านพฤติกรรมที่มีผลเสียต่อผู้อื่น สถาบันการศึกษาที่มีไว้เพื่อถ่ายทอดและส่งต่อความรู้และพฤติกรรมที่เหมาะสม นักคิดที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้ได้คือ เอมีล เดอร์ไคม์ ที่ศึกษาความเชื่อมโยงของมนุษย์และสถาบันทางสังคม โรเบิร์ต คิงส์ เมอร์ตัน (Robert King Merton) ที่มองเห็นประโยชน์ของการทำงานที่สอดคล้องประสานกันของภาคส่วนต่าง ๆ เมอร์ตันอธิบายเพิ่มเติมว่าหน้าที่มี 2 ลักษณะ คือ หน้าที่ปรากฏชัด (manifest functions) และหน้าที่แฝง (latent functions) หน้าที่ปรากฏชัด หรือหน้าที่ในการทำงานที่เป็นคุณ เป็นไปในเชิงบวก เช่น หน่วยงานที่ทำหน้าที่จัดเก็บภาษี ทำหน้าที่ในการเรียกเก็บเงินของคนที่มียาได้ลดหย่อนกัน เมื่อได้มาแล้วนำเงินเหล่านั้นไปพัฒนาส่วนต่าง ๆ ที่จำเป็น เช่น งบประมาณสาธารณสุข การศึกษา การพัฒนาระบบขนส่งมวลชน หน้าที่แฝง คือความไม่ตั้งใจให้เกิดผลเชิงบวก แต่จากการทำงานของโครงสร้างทางสังคมและหน่วยงานต่าง ๆ ได้ส่งผลให้บางสิ่งเกิดขึ้นด้วย เช่น การพัฒนาระบบขนส่งมวลชน มุ่งให้เกิดการเดินทางได้สะดวก ครอบคลุมพื้นที่ห่างไกล หน้าที่แฝงซึ่งเกิดตามมาก็คือ การมีตำแหน่งงานที่มากขึ้น ทั้งในส่วนการเพิ่มอัตราจ้างของการทำงานภายใต้ระบบขนส่ง และเกิดการจ้างงานตามเส้นทาง และพื้นที่ซึ่งเข้าไปพัฒนาตามเส้นทางขนส่งสาธารณะ โครงสร้างหน้าที่นิยมแม่แกนกลางของทฤษฎีนี้ โน้มเอียงไปในเชิงบวก แต่มีแรงมูมที่ก่อให้เกิดผลเชิงลบได้ เช่น การเก็บภาษีที่มากขึ้นแม้จะมีเงินมาพัฒนาประเทศ แต่สามารถส่งผลให้ผู้ลงทุนไปลงทุนที่อื่น ทำให้มูลค่าการลงทุนจากภายนอกลดลงได้ ทั้งนี้สังคมจะมีผลเชิงลบมากขึ้นหากโครงสร้างต่าง ๆ ทำหน้าที่ไม่สมบูรณ์หรือบกพร่อง (dysfunctions) ในช่วงการแพร่ระบาดของไวรัสโควิด-19 มีการปิดพรมแดนมากมายเพื่อป้องกันการแพร่ระบาดของโลก หน่วยงานตรวจคนเข้าเมืองต้องคัดกรองคนเข้า เช่น พิจารณาจากอุณหภูมิร่างกาย หรือใบรับรองการฉีดวัคซีน ผลที่ตามมาคือ ผู้ที่ทำหน้าที่สนับสนุนเศรษฐกิจ เช่น แรงงานข้ามชาติ ไม่สามารถเดินทางกลับเข้ามาทำงานได้ตามปกติ หรือมีความยากลำบากจนต้องเว้นการเดินทาง สิ่งนี้สร้างความลำบากให้กับกลุ่มที่ติดเชื่อและไม่ได้ติดเชื่อด้วยเช่นกัน ซึ่งสัมพันธ์กับการทำหน้าที่ของสังคมด้านการเข้าเมือง การควบคุมโรค และการส่งเสริมเศรษฐกิจ

กลุ่มที่สองของทฤษฎีสังคมวิทยาเป็นกลุ่มที่มีจุดสนใจอยู่ที่เรื่องความขัดแย้งซึ่งมีผลต่อการขับเคลื่อนและการวิพากษ์สังคม ได้แก่ ทฤษฎีความขัดแย้ง ทฤษฎีวิพากษ์ ทฤษฎีสตรีนิยม ทฤษฎีควิเียร์ และทฤษฎีหลังสมัยใหม่ เป็นต้น

ทฤษฎีความขัดแย้ง (Conflict Theory)

ความสนใจหลักของทฤษฎีความขัดแย้ง คือการวิเคราะห์ผลด้านลบจากอิทธิพลของโครงสร้างทางสังคมและการทำงานของสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ทฤษฎีความขัดแย้งมีมุมมองพื้นฐานต่างกับโครงสร้าง

หน้าที่นิยมที่มีมุมมองเชิงบวกต่อการทำหน้าที่ต่าง ๆ ของสถาบันในสังคม ซึ่งมีหลักคิดว่าสมาชิกในสังคมเห็นพ้องต้องกันและยอมรับในหน้าที่และประโยชน์จากโครงสร้างสังคม ในทางตรงกันข้ามหลักคิดของทฤษฎีความขัดแย้ง คือสังคมยึดโยงร่วมกันภายใต้การใช้อำนาจบังคับ เห็นได้จากการมีหน่วยงานตำรวจ ทหาร และศาล อีกทั้งมองสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงมากกว่าเห็นเป็นระบบและกลไกที่คงที่ (Ritzer, 2021) ผู้ที่เลือกใช้ทฤษฎีความขัดแย้งมักใช้ทฤษฎีนี้อธิบายถึงความไม่ลงรอยของภาคส่วนต่าง ๆ หรือบุคคลที่เข้าไปศึกษา ทฤษฎีความขัดแย้งโดยมากเกิดขึ้นเนื่องมาจากการแย่งชิงทรัพยากรและการรักษาผลประโยชน์ของตนหรือกลุ่มตน

ทฤษฎีเชิงวิพากษ์ (Critical Theory)

ความสนใจและเป้าหมายของทฤษฎีเชิงวิพากษ์ คือให้มนุษย์ชาติเป็นอิสระ ได้รับการปลดปล่อยจากสิ่งต่าง ๆ ที่ถูกครอบงำ ทฤษฎีนี้มีความคิดพื้นฐานต่อมนุษย์ว่า มนุษย์เป็นมากกว่าตัวแสดง หนึ่งในกระบวนการผลิตของสังคมแห่งชนชั้น มนุษย์ถูกกำกับและกดทับโดยระบบเศรษฐกิจและความเป็นวัตถุนิยม ตลอดจนการอบรมบ่มเพาะต่าง ๆ ทางสังคมส่งผลให้มนุษย์อยู่ภายใต้เงื่อนไขของสังคมที่ครอบงำมนุษย์ไว้ (Marcuse, 2003) ทฤษฎีเชิงวิพากษ์ทางสังคมเริ่มจากการวิเคราะห์การแลกเปลี่ยนสินค้าพื้นฐานในระบบเศรษฐกิจมาสู่การวิพากษ์ส่วนอื่น ๆ ของสังคม วิธีการหาความรู้หรือวิพากษ์ใช้ได้หลากหลายผ่านทางการศึกษาอย่างเป็นระบบและการทำวิจัยที่สอดคล้องกับเรื่องที่ศึกษา ทฤษฎีวิพากษ์ได้เข้าไปวิเคราะห์และวิพากษ์หน้าที่ส่วนต่าง ๆ ของสังคมโดยไม่จำกัดอยู่ที่โครงสร้างพื้นฐานธรรมดาทั่วไป แต่เป็นการวิพากษ์ปรากฏการณ์จริงที่เกิดขึ้น โดยวิพากษ์แต่ละขั้นตอนเพื่อสร้างความเข้าใจต่อสถานการณ์ที่ส่งผลต่อมนุษย์ (Horkheimer, 2003) ทฤษฎีเชิงวิพากษ์นี้สนใจการวิพากษ์ทุกสิ่งเพื่อสะท้อนว่าสิ่งใดควบคุมมนุษย์หรือทำให้มนุษย์ชาติอับสภาพ เช่น วิพากษ์สังคมทั้งหมด วิพากษ์ความสัมพันธ์ของมนุษย์ วิพากษ์อำนาจทางการเมือง รวมถึงการวิพากษ์ทฤษฎีวิพากษ์เองด้วย นักคิดที่วิพากษ์สังคม เช่น คาร์ล มากซ์ วิพากษ์ระบบทุนนิยม ทีโอดอร์ ออดอร์โน (Theodor Adorno) วิพากษ์อุตสาหกรรมทางวัฒนธรรมที่ส่งผลเสียต่อศิลปินและผลงานทรงคุณค่าทางศิลปะ เป็นต้น

ทฤษฎีสตรีนิยม (Feminist Theory)

ความโดดเด่นที่เห็นได้อย่างชัดเจนของทฤษฎีสตรีนิยมคือ การวิพากษ์ระบบปิตาธิปไตย (Patriarchy) หรือสังคมที่ชายเป็นใหญ่ การวิพากษ์ที่นักสตรีนิยมได้ดำเนินการทำเพื่อประโยชน์ของทุกคนในสังคม ไม่ใช่แค่เพื่อสตรีเท่านั้น หลักการของทฤษฎีสตรีนิยม คือการนำเสนอมุมมองว่าสถานการณ์ของบุคคลทั้งชายและหญิงจะดีขึ้นได้อย่างไรบ้างหากเกิดการเปลี่ยนแปลงหรือปฏิรูปสังคม การที่ผู้หญิงถูกควบคุมและถูกกดขี่เป็นผลมาจากวัฒนธรรมและการเมืองที่สร้างและจัดการโดยผู้ชาย ประวัติศาสตร์ที่ถูกสร้างขึ้นของสังคมเป็นประวัติศาสตร์ของชายไม่ใช่ของผู้หญิง (Smith, 2003) กล่าวคือผู้หญิงไม่ได้มีส่วนในการสร้างแนวคิดหรือค่านิยม และมักถูกกันออกจากพื้นที่หรือขอบเขตที่เอื้อให้เกิดการยอมรับจากแนวคิดนี้การเคลื่อนไหวของสตรีนิยมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจึงได้นำเสนอโดยใช้ประเด็นความไม่เท่าเทียม